

Сцяг Леніна, Шлях Леніна (Мсціслаў, 1933); 3.2) прэсонімы з кампанентам-эпонімам у прэпазіцыі – назоўнікам, утвораным ад прозвішча з дапамогай суфікса *-ец*: *Стаханавец палёў* і інш.

4) утвораня спалучэннем субстантываў з прыназоўнікамі: *па* або *пад* (у прэпазіцыі да першага субстантыўнага кампанента), што ўказваюць на спосаб дзеяння: *Па заветах Леніна* (Полацк, 1958), *Пад сцягам Сталіна* (Валёўка, 1950).

Такім чынам, канструкцыі з эпанімічнымі і тапанімічнымі кампанентамі з’яўляюцца важнымі фрагментамі агульнага корпусу беларускіх прэсонімаў. Яны дастаткова разнастайныя па сваёй структуры і ў большай ступені, чым іншыя групы найменняў, паказваюць на храналагічную або тэрытарыяльную лакалізацыю аб’екта.

Літаратура

1. Газеты Беларусі, 1776–1975 : бібліяграфічны паказальнік / Нацыянальная кніжная палата Беларусі; склад.: Л. М. Няхайчык, Ю. А. Ерашэвіч, В. Я. Бакуловіч; навук. рэд. В. У. Скалабан. – Мінск : НКП Беларусі, 2003. – 316 с.
2. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / рэд. К. К. Атраховіч, М. Г. Булахаў. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – Т. 1 : Марфалогія. – 540 с.
3. Кравец, Т. И. Название газеты: ономазиологический и стилистический аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 08.01.2002 ; 08.02.2002 / Т. И. Кравец ; Урал. гос. ун-т. – Екатеринбург, 2002. – 22 с.

Вольга Слівец

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ІМЁНЫ Ў АПОВЕСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА “БРАМА”

Даследаванне праблемы прэцэдэнтнасці, якое пачалося параўнальна нядаўна, у сучаснай лінгвістыцы бачыцца запатрабаваным і перспектыўным напрамкам. Сярод беларускіх мовазнаўцаў да вывучэння прэцэдэнтных феноменаў (ПФ) звярталіся А. Супрун, Ю. Гурская, Я. Вільтоўская, С. Прохарава, С. Лясковіч, Г. Юдзянкова. Ааналіз ПФ як элементаў міжкультурных зносін, асновы кагнітыўнай базы дае каштоўны матэрыял для даследавання спецыфічных рыс пэўнай лінгвакультурнай грамадскасці. А вывучэнне анамастычнай лексікі ў ракурсе тэорыі прэцэдэнтнасці дазваляе атрымаць новыя факты аб прыродзе і асаблівасцях функцыянавання ўласных імёнаў.

У лінгвістыцы пад *прэцэдэнтамі* разумеюцца “стэрэатыпныя вобразна-асацыятыўныя комплексы”, “узорныя факты, якія служаць мадэллю для ўзнаўлення падобных фактаў, пададзеныя ў маўленні пэўнымі вербальнымі сігналамі, што актуалізуюць стандартны змест, які не ствараецца нанова, але ўзнаўляюцца” [1, с. 105]. Заснавальнікам лінгвістычнай тэорыі прэцэдэнтнасці лічыцца Ю. Каравулаў, які абгрунтаваў яе паводле канцэпцыі *прэцэдэнтных тэкстаў*: “(1) якія валодаюць значэннем для той

ці іншай асобы ў пазнавальных і эмацыянальных адносінах, (2) маюць звышасобасны характар, г. зн. добра вядомыя і шырокаму асяродку дадзенай асобы, уключаючы яе папярэднікаў і сучаснікаў, (3) зварот, да якіх узнаўляецца неаднаразова ў дыскурсе дадзенай моўнай асобы” [4, с. 216]. Акрамя тэкстаў, сярод ПФ звычайна вылучаюць прэцэдэнтныя выказванні, імёны, сітуацыі. Выкарыстанне ў мастацкім тэксце ПФ дае магчымасць аўтарам ствараць шырокі ідэйна-эстэтычны і культурны кантэкст сваіх твораў.

Мастацка-біяграфчны эпас В. Карамазава, прысвечаны жыццёвай і творчай дзейнасці знакавых для гісторыі беларускага жывапісу асоб, сярод якіх *В. Бялыніцкі-Біруля*, *С. Жукоўскі*, *Г. Ваішчанка*, *А. Бараноўскі*, *А. Бархаткоў*, *С. Каўроўскі*, *М. Савіцкі*, *Я. Красоўскі*, *М. Тарасікаў*, *І. Хруцікі*, *Ф. Рушчыц* і інш., даволі багаты на выкарыстанне прэцэдэнтных адзінак, сярод якіх, у першую чаргу, вылучаюцца прэцэдэнтныя антрапонімы: ужо самі ўласныя імёны галоўных герояў мастацка-біяграфічных твораў В. Карамазава з’яўляюцца прэцэдэнтнымі для беларускай лінгвакультурнай супольнасці.

Так, у цэнтры аповесці-біяграфіі В. Карамазава “*Брама*” постаць вядомага і за межамі Беларусі мастака *Гаўрэлы Харытонавіча Ваішчанкі* (1928–2014) – ураджэнца *Брагінічыны*, аўтара станковых і манументальных работ, якія сталі каштоўнай часткай нацыянальнага культурнага фонду. Ствараючы літаратурны партрэт Г. Ваішчанкі, аўтар называе аповесці імкнўся адлюстравць не проста этапы творчага шляху свайго героя, а прасачыць прыроду, умовы фарміравання яго таленту, паказаць унутраны свет творцы. З гэтай мэтай В. Карамазавым шырока ўжываюцца прэцэдэнтныя імёны, якія ствараюць нацыянальна-культурны фон твора, разлічанага на дасведчанага чытача, знаёмага з інтэлектуальна-мастацкімі набыткамі айчынай і сусветнай культуры. Праз выкарыстанне прэцэдэнтных антрапонімаў, за якімі стаяць вядомыя беларускай лінгвакультурнай грамадскасці асобы, пісьменнік узнаўляе творчае мастацкае асяроддзе героя аповесці, яго сучаснікаў і папярэднікаў, далучае чытача да вялікага свету жывапісу, архітэктуры, літаратуры і г. д.

Паводле поглядаў Д. Гудкова, *прэцэдэнтныя імя (ПІ)* – гэта індывідуальнае імя, звязанае 1) з шырока вядомым тэкстам, які адносіцца, як правіла, да ліку прэцэдэнтных (*Дон Кіхот*, *бурсак Хама*); 2) з сітуацыяй, якая шырока вядома носбітам мовы і выступае як прэцэдэнтная (*Кастусь Каліноўскі*, *Францішак Скарына*); імя-сімвал, якое паказвае на некаторую эталонную сукупнасць пэўных якасцей (*Брут*, *Гоя*) [1, с. 108]. З улікам лакалізацыі функцыянавання прэцэдэнтных адзінак у соцыуме і іх суаднеснасці з узроўнямі свядомасці моўнай асобы звычайна вылучаюць соцыумна-прэцэдэнтныя, нацыянальна-прэцэдэнтныя, універсальна-прэцэдэнтныя і аўтапрэцэдэнтныя феномены. Якімі сродкамі рэалізуюцца названыя

ўзроўні прэцэдэнтнасці ў мастацкім тэксце, прасочым на прыкладзе функцыянавання ПІ (антрапонімаў) у мове аповесці В. Карамазава “*Брама*”.

Соцыумна-прэцэдэнтныя імёны вядомы любому сярэдняму прадстаўніку таго ці іншага соцыуму і ўваходзяць у калектыўную кагнітыўную прастору [1, с. 103]. На старонках аповесці “*Брама*” В. Карамазаў, ствараючы вобраз беларускага жывапісца, узнаўляе прафесійнае асяроддзе мастакоў, у якіх пераймаў вопыт Гаўрыла Вашчанка, з кім працаваў, меў творчыя стасункі. Таму ў тэксце твора мы сустрэкаем імёны мастакоў-сучаснікаў Вашчанкі – *Анатоль Бараноўскі, Ахрэмчык, Дайнека, Данцыг, Иван Рэй (Рэй), Кішчанка, Стальмашонак, Стасевіч*: “*Зайшоў у Саюз мастакоў. А там Ахрэмчык. Ён кіраваў Саюзам*” [3, с. 49]; “*Якраз тады і госць з Масквы прыехаў, віцэ-прэзідэнт Акадэміі мастацтва СССР Дайнека – вядомы жывапісец, графік, манументаліст, прафесар і тэрэтык вядучых мастацкіх устаноў краіны*” [3, с. 54]. Адукацыю Гаўрыла Вашчанка атрымліваў у Кіеве і Львове, а на працягу будучага жывапісца сталі вядомыя і за межамі Украіны мастакі – *Бакашай, Крычэўскі, Мікалай Адрьянавіч Прахаў (Прахаў), Раман Юльянавіч Сельскі (Раман Сельскі, Сельскі), Таццяна Нілаўна (Ялонская)*: “*Урокі жывіцы, не кажучы пра ўрокі мастацтва, Львоў дзяў кожны дзень. А найчасцей – Бакашай*” [3, с. 42]; “*На камянях славетых пірамід мастацкі геній егіпцянцаў злучыў пігмент з пчаліным вокам, даў свету энкаўстыку, а як гэта рабіць, цябе, мастак, вучыў сам Раман Сельскі*” [3, с. 57]. Аднак заўважым, што дасведчаная асоба, з высокім узроўнем моўнай культуры, можа ўспрымаць названыя імёны ў якасці нацыянальна-прэцэдэнтных.

Нацыянальна-прэцэдэнтныя імёны з’яўляюцца часткай кагнітыўнай базы пэўнай лінгвакультурнай супольнасці і вядомы кожнаму сярэдняму яе прадстаўніку [1, с. 104]. Імёны гэтага узроўню прэцэдэнтнасці валодаюць найбольшай значнасцю для кожнай культуры, бо праз іх захоўваецца і назапашваецца нацыянальна-культурная і гістарычная інфармацыя, памяць народа. Сярод ПІ, звязаных з айчынай культурай у тэксце аповесці В. Карамазава “*Брама*” пераважаюць антрапонімы са сфераў-крыніц “*Літаратура*” і “*Гісторыя*”. Сярод іх імёны гісторыка-культурных дзеячаў, асветнікаў (*Кірыла Тураўскі (Кірыла), Францішак Скарына (Скарына), Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Сімяон Полацкі*); дзеячаў культуры, навукі і літаратуры (*Агінскі, Алаіза Пашкевіч – Цётка, Кастусь Каліноўскі – Яська з-пад Вільні, Сержпутоўскі, Яўхім Карскі, Максім Багдановіч (Багдановіч, Максім), Якуб Колас (Колас), Янка Купала (Купала), Уладзімір Караткевіч (Караткевіч, Валодзя), Янка Брыль, Калеснік*); персанажаў мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў (*Ганна Гардзіслава, Грыміслаў, Стах, Юрка* – героі твораў У. Караткевіча); палітычных дзеячаў (*Ленін, Кісялёў, Мацэраў*) і інш. Пераважная большасць прыведзеных ПІ выкарыстоўваецца ў тэксце аповесці “*Брама*” з мэтай стварыць паўнаватарскі

і глыбокі вобраз галоўнага героя як асобы з павышаным пачуццём нацыянальнай годнасці, у творчасці якога выразна адбіліся яго ўласныя погляды на стан і развіццё айчыннай гісторыі і культуры. Вобразы “першадрукара ўсходніх славянаў Францішка Скарыны, вальнадумнага багаслова-рэфарматара Сымона Буднага, асветніка ды гуманіста сярэднявечча Васіля Цяпінскага, найпершага сапраўднага паэта з Белай Русі Сімяона Полацкага, рэвалюцыянера-дэмакрата Кастуся Каліноўскага” [3, с. 77–78], а таксама Алаізы Пашкевіч, Максіма Багдановіча, Яўхіма Карскага, Якуба Коласа, Янкі Купалы, якіх В. Карамзаў называе “*прарокамі нацыі*”, мастак Гаўрыла Вашчанка паклаў у аснову манументальнага роспісу былога Дома настаўнікаў у Мінску. Такія нацыянальна-прэцэдэнтныя антрапонімы справядліва можна аднесці да ліку *ключавых імёнаў* – “універсальных анамастычных адзінак, асабага тыпу моўных знакаў, здольных функцыянаваць у якасці згорнутага дыяхранічнага нацыянальна-культурнага тэксту” [2, с. 4].

Да *універсальна-прэцэдэнтных імёнаў* адносяцца такія ПФ, якія “вядомы любому сучаснаму паўнаважнаму homo sapiens і ўваходзяць ва ўніверсальную кагнітыўную прастору чалавецтва” [1, с. 104]. Гэты ўзровень прэцэдэнтнасці ў названай аповесці таксама прадстаўлены даволі шырока. Ён уключае ў асноўным імёны агульнавядомых гістарычных асоб (*Актавіі, Альба, Брут*), дзеячаў сусветнага мастацтва (*Бацічэлі, Веласкес, Вердзі, Гоя, Дзюрэр, Леанарда да Вінчы (Леанарда), Мікеланджэла, Рафаэль, Рэбрант, Эль Грэка*), біблейскіх персанажаў (*Архангел Гаўрыла, Багародзіца – Дзева Марыя, Ева, Захарыя, Іова, Ірад, Ірадыяда, Ісус – Хрыстос, Марк, Мойсей, Саламея, Ян Хрысціцель*) і інш. Выкарыстанне пісьменнікам гэтых ПФ, у першую чаргу, пашырае “культурныя гарызонты” аповесці, “ірадуе” на ідэйна-мастацкі змест твора і аўтарскую задуму паказаць значнасць беларускага нацыянальнага жывапісу ў маштабе сусветнага выяўленчага мастацтва: “*Там, у львоўскай оперы, Гаўрыла глыбеі адчуў сакрэты захопленасці Мікеланджэла ўсімі абсягамі і відамі мастацтваў, ды не аднаго Мікеланджэла, усёй эпохі Адраджэння, дзе таленты і геніі жылі не ў нейкім адным, сваім мастацтве – ва ўсіх сумежжах*” [3, с. 45]; “*Гаўрыла меў магчымасць працаваць у найбагацейшай мастацкай бібліятэцы Акадэміі навук Украіны, там захапіўся жывапісам Іспаніі ды Італіі – Веласкесам, Эль Грэка, Леанарда да Вінчы, Тыцыянам, Мікеланджэла*” [3, с. 46].

Паводле Д. Гудкова, “*аўтапрэцэдэнтны ўяўляюць сабой адбітак у свядомасці індывіда некаторых феноменаў навакольнага свету, якія валодаюць асаблівым пазнавальным, эмацыянальным, аксіялагічным значэннем для дадзенай асобы, звязаны з асаблівымі індывідуальнымі ўяўленнямі, уключанымі ў непаўторны асацыятыўны рады*” [1, с. 103]. У якасці аўтапрэцэдэнтнага ў тэксце аповесці “*Брама*” ўжываецца ўласнае

імя стрыечнай сястры галоўнага героя твора – *Каці*, успамін пры якую ў свядомасці Гаўрылы Вашчанкі ўзнаўляе шэраг уражанняў з дзяцінства: “*Каця, стрыечная сястра. Яе ўбачыш – печ успомніш. Зіма завейная, за вокнамі блакітны вецер свішча, у коміне гудзе і стогне, а мы з ёю ляжым на цёплай печы ды чытаем “Вія” Гоголя...*” [3, с. 18].

Такім чынам, у тэксце аповесці-біяграфіі В. Карамазава “*Брама*” прадстаўлены ўсе узроўні прэцэдэнтнасці (соцыумна-прэцэдэнтны, нацыянальна-прэцэдэнтны, універсальна-прэцэдэнтны, аўтапрэцэдэнтны) і віды ПФ (антрапонімаў), якія ўзбагачаюць нацыянальна-культурны фон твора і паглыбляюць яго ідэйна-тэматычны кантэкст.

Літаратура

1. Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 288 с.
2. Гурская, Ю. А. Культурогенные возможности лингвистического знака: ключевые имена в русском и белорусском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. А. Гурская ; БГУ. – Минск, 1995. – 22 с.
3. Карамазаў, В. Брама : аповесць / В. Карамазаў. – Мінск : Кніг. збор, 2006. – 128 с.
4. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

Васіль Старычонок

СТРУКТУРА СЕМАНТЫЧНАГА КАНТЫНУУМА “ЧАЛАВЕК” У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

На сучасным этапе развіцця лінгвістычных ведаў мова разглядаецца як гетэрагенная сістэма, якая складаецца з некалькіх узроўняў, не менш важных сярод якіх з’яўляецца другасны семантычны ўзровень (другасны семантычны кантынуум). Дыяпазон гэтага кантынууму даволі шырокі і ўключае значную колькасць груп, аб’яднаных па тэматычным прынцыпе і агульнай накіраванасці семантычнай мадэлі, якая ў большасці выпадкаў характарызуецца бесперапыннасцю, агульнай злітнасцю кампанентаў, плаўнасцю ў пераходзе ад аднаго ЛСВ да іншага і здольнасцю сумяшчаць у адным і тым жа слове самыя розныя сэнсы. Актыўны працэс утварэння другасных намінацый абумоўлены многімі моўнымі і пазамоўнымі фактарамі, да ліку якіх адносяцца пазнавальная дзейнасць чалавека, яго вобразнае мысленне (здольнасць адлюстроўваць увесь навакольны свет ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці яго элементаў), неабходнасць выкарыстання абмежаванай колькасці знакаў для абазначэння неабмежаванай колькасці прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэальнасці, што спрыяе эканомнай сістэматызацыі моўных сродкаў, гнуткасці і рухомасці мовы ў цэлым.

Працэс утварэння другасных ЛСВ ажыццяўляецца па вызначаных семантычных мадэлях, якія разглядаюцца як узоры, тыповыя схемы, сцэнарыі, якія ўключаюць некалькі структурных кампанентаў: а) першасныя ЛСВ, якія служаць крыніцай семантычнай экспансіі; б) другасныя